

Heemkring Berchem vzw

Driemaandelijks tijdschrift Heemtenberg:
Lente 2017 | jaargang 26 - nummer 127

PB-PP
BELGIE(N) - BELGIQUE

Heemtenberg nr. 127

Verantwoordelijke uitgever: Paul Gysen
Auwersstraat 34 - 2600 Berchem
Afgiftekantoor: Berchem 1 - P. 206435

Heemtenberg

Driemaandelijks tijdschrift van de Heemkring Berchem vzw

Erevoorzitter René Goossens[†]

RAAD VAN BESTUUR

Voorzitter Paul Gysen

Financieel beheer Josée De Cock

Secretaris Walter Gysen

Raadsleden: Hugo Belmans, Marc Kelders, Chris Van der Snickt, Liliane Voorspoels.

Redactie Heemtenberg: Walter Gysen, Chris Van der Snickt, Paul Gysen

Tel. 03 230 17 51 | Tel. 03 292 51 15

heemtenberg@heemkundeberchem.be

Lay-out: Paul Gysen | dtp@heemkundeberchem.be

Secretariaat: Auwersstraat 34, 2600 Berchem | info@heemkundeberchem.be

Internet: www.heemkundeberchem.be

Facebook: www.facebook.com/heemkringberchem

Financieel beheer: Josée De Cock – tel. 03 230 17 51 | finbeheer@heemkundeberchem.be

LIDGELDEN of STEUN AAN ONZE KRING

Familiaal lidmaatschap: € 15,00 per jaar

Steunend lid: € 20,00 per jaar

Erelid vanaf: € 35,00 per jaar

Bankrekening: IBAN BE53 0680 7122 0053

op naam van Heemkring Berchem vzw

Zoldermuseum “Schaliënhoeve”

Rooiplein 6 - 2600 Berchem (Domein Park West - La Piazza)

open elke 2de en 4de zondag van de maand

van 14.00 tot 17.00 uur

Groepsbezoek en afspraak mogelijk - voor info 03 292 51 15

e-mail: museumbeheer@heemkundeberchem.be

Noot van de redactie:

Elke auteur blijft verantwoordelijk voor zijn eigen tekst.

Heemtenberg

magazine van de

Heemkring Berchem vzw

opgericht in mei 1962

Lente 2017

Jg. 26 - nr. 127

Foto hierboven: Glasnegatief 4458 | Zicht op de hoeve van de familie Peeters, gelegen op het Rooi 19 te Berchem - 23 januari 1925 (Collectie Glasnegatieven Heemkring Berchem vzw)

Inhoudstafel

Contactgegevens pag. 2

Inhoudstafel pag. 3

Heemkringleven

- Archief- en devotieruimte krijgen totale make-over pag. 4
- Buurderij De Veldekens pag. 6
- Schenking voor onze museumcollectie pag. 7
- Teksten Heemtenberg pag. 7
- Hernieuwing ledenabonnementen 2017 pag. 8
- Museum - Expo “Het Boerenerf” pag. 10
- Erfgoeddag Zorg in Nottebohm pag. 11
- Erfgoeddag “Berchem zorgt voor Berchem” pag. 31
- Heemkundezondagen “van Glasnegatief tot Digitale Print” pag. 31

Ons Heem

- Willem Breem op strafbedevaart naar Onze-Lieve-Vrouw te Aken pag. 12
- 450 jaar Beeldenstorm in Berchem - Deel 3 (slot) pag. 19

Groote Oorlog

- “De Groote Oorlog” - geschiedkundig (deel 9) pag. 27

Heemkringleven

Archief- en devotieruimte krijgen totale make-over

Na de grondige vernieuwing en aanpassing van ons zoldermuseum “Schaliënhoeve” moest ook onze archiefruimte dringend aangepast worden aan de voorwerpen en documenten die er worden opgeslagen.

De bemeubeling bestond uit enkele houten kasten die meer bestemd waren voor huishoudelijk gebruik dan voor opslag van dossiers. Bovendien waren er nog enkele sierkasten die mooi oogden maar echter in erbarmelijke staat verkeerden en bovendien weinig bergruimte opleverden.

Ons museumteam deelde de ganse ruimte zo in dat er voorlopig voldoende plaats is om ons archief en de archieven van ontbonden Berchemse verenigingen een zo goed mogelijke bewaarplaats te kunnen geven.

In ons zoldermuseum is er jammer genoeg geen klimaatregeling voorzien. Warmte en koude, droogte en vochtigheid kan er niet geregeld worden. Daar is het gebouw niet geschikt voor. Wel proberen we onze documenten en voorwerpen zoveel mogelijk op een geschikte manier te bewaren.

De ganse archiefruimte werd leeggemaakt en voorzien van voldoende rekken voor archiefdozen, kastjes voor het stockeren van foto's in speciale mappen, lades voor plannen. Ook onze ingekaderde foto's, plannen, grote oude foto's, schilderijen en tekeningen kregen een eigen rek toebedeeld. Door de nieuwe indeling behouden we in het midden meer ruimte voor een grote tafel waaraan men kan vergaderen of dossiers uitpluizen. Ook zijn er de nodige elektriciteitsvoorzieningen zodat je makkelijk met laptop en scanner aan de tafel kunt werken.

Na de nuttige investering in de aankoop van rekken, hoekrekken en kasten, was het tijd voor de plaatsing die niet zo eenvoudig verliep als eerst gedacht. De vloer ligt jammer genoeg bijna nergens waterpas en soms moesten we ondersteunen met blokjes van niet enkele milimeters maar eerder met centimeters.

Bij de creatie van de nieuwe archiefruimte hebben we ook gedacht aan de ergonomie en hebben we de ganse kamer voorzien van nieuwe TL-ledverlichting zodat we een egaal wit licht hebben om in te kunnen werken.

Ook de toegang tot de archiefruimte kreeg een nieuwe vintagelook met behang en betere verlichting. Als laatste kreeg onze devotieruimte een opfrisbeurt met behang, een kleine herinrichting en vooral nieuwe, betere en zuinigere ledverlichting.

De foto's die dit artikel vorm geven zullen u een beeld geven van dit reuzewerk dat toekomstgericht is.

Wij danken ons museumteam en medewerkers hun inzet en bewaring van onze Berchemse heemkunde niet alleen voor onze leden en bezoekers maar ook voor de gehele Berchemse bevolking.

Walter Gysen | secretaris

Buurderij De Veldekens

Op vrijdag 20 januari 2017 ging een mooi initiatief van start: **Buurderij De Veldekens**. Heemkring Berchem was met een infostand én foto's van de Roze Hoeve aanwezig op de opening bij onze nieuwe HeemkringPartner!

Waar ooit de velden van de Roze Hoeve waren in Berchem ontstaat nu nieuw Boeren-leven. De Buurderij biedt een ruime keuze aan lokale en artisanale producten, vaak mét net dat tikje meer. Je kunt online vlees, zuivel, groenten, sap, honing, bier, gebak, olie en nog veel meer lekkers bestellen. Je kiest zelf wat je wil en hoeveel je wil bestellen. Je bestelling ophalen, doe je op vrijdag in Ontmoetingsruimte Verrezen Heer, Berchemstadionstraat 8 in Berchem tussen 15:30 en 17:30 uur.

Heb je vragen, wil je meer info? Aarzel dan niet om **Buurderij De Veldekens** te contacteren! Ze helpen je heel graag verder!

Marleen De Gruyter | gsm 0477 41 28 50 | vast 03 283 77 12

buurderij.de.veldekens@telenet.be

@BuurderijDeVeldekens

<https://boerenenburen.be/nl-BE/assemblies/9164>

Schenking voor onze museumcollectie

Mevrouw Colette Van Dooren uit Antwerpen schonk ons een mooi schilderij van de dreef naar het Troyentenhof. Tussen de bomen aan de rechterzijde ziet u de brug die naar de toegangspoort liep. Deze poort werd na 1925 afgebroken maar opnieuw opgebouwd aan de ingang van het Park Middelheim en staat daar nog altijd. Onze hartelijke dank voor dit schilderij dat een mooi plaatsje krijgt in ons Zoldermuseum.

Teksten Heemtenberg

Hebt u nog oude foto's, een leuk verhaal Berchems verhaal, wilt u een bijdrage leveren of hebt u een interessant artikel over ons geliefde Berchem? Teksten zijn altijd welkom bij onze redactie:

Heemtenberg - Auwersstraat 34, 2600 Berchem

Telefoon 03 292 51 15 of 03 230 17 51

e-mail: heemtenberg@heemkundeberchem.be of

ntp@heemkundeberchem.be

De redactie voor het volgende nummer wordt afgesloten op zondag 11 juni 2017. ☐

Hernieuwing ledenabonnementen 2017

Een nieuw werkjaar brengt ook de hernieuwing van uw lidmaatschap bij onze heemkring met zich mee. In onze vorige uitgave van Heemtenberg, het nummer 126, boden we u reeds de mogelijkheid om uw lidmaatschap voor 2017 te hernieuwen. Vele van onze lezers hebben intussen dan ook hun lidmaatschap verlengd en zijn zo zeker van ***gratis toegang tot ons Zoldermuseum*** en krijgen ***4 maal per jaar ons heemkundig magazine Heemtenberg*** thuis in de brievenbus. U hebt de keuze uit:

Familiaal lidgeld 15 € - Steunend lidgeld 20 € - Ereleden 35 €.

U kunt het bedrag van uw keuze overmaken op onze bankrekening: **IBAN BE53 0680 7122 0053 op naam van Heemkring Berchem vzw met vermelding Lidgeld 2017**. Ook kunt u gebruik maken van bijgevoegd overschrijvingsformulier.

We hopen jullie allemaal opnieuw als lid te kunnen verwelkomen in 2017 in onze kring. Wenst u nog meer informatie, dan kunt u steeds contact opnemen met **Josée De Cock, financieel beheer, op het nummer 03 230 17 51 of via finbeheer@heemkundeberchem.be**.

Dankzij uw lidmaatschap houden we ons magazine Heemtenberg én ons museum levendig met tekst en beeld over het Berchem van vroeger. Alvast bedankt voor uw eventuele bijdrage!

We danken dan ook deze leden van harte voor hun steun in 2017:

Onze ereleden: Z.E.H. Caroen Jacques, Café De Sport - Berchem, Dhr. Claes Jef - Theeuws Godelieve, Dhr. De Saegher Bruno, Dhr. Hellemans Paul, Dhr. Hikspoors Jef, Dhr. Wauters Marc, Mevr. Woestijn-Buysens Ch., Kris Reymer.

Onze steunende leden: Fam. Berghs Walter, Dhr. Brauers Willem, Mevr. Burman Nelly, Fam. Christiaen Roger, Mevr. Coosemans M., Dhr. De Bruyn Remi, Mevr. Demarbaix Renée, Dhr. Hendriks Paul, Mevr. Hikspoors Nelly, Fam. Kleyn-Beyers Alex, Fam. Loveniers-Lamagie, Fam. Nelen-De Mulder, Fam. Possemiers Jean-Paul, Fam. Potters Armand, Dhr. Ramakers Willy, Fam. Reymer-Pelemans J., Fam. Guy Saen-Nagels, Dhr. Schiltz Dirk, Fam. Schouwaerts-Croonen P., Mevr. Segal Suzanne, Dhr. Thiessen Luc,

Mevr. Torfs Irena, Dhr. Van Bergen Dirk, Dhr. Van Camp Harrie, Dhr. Van den Bempt Luc, Fam. Van den Bergh-Van der Schueren, Mevr. Van den Bogaert-Van den Wildenberg, Dhr. Van den Borre Hendrik, Dhr. Van der Snickt Chris, Mevr. Van Geystelen Liliane, Dhr. Van Gorp Jacques, Mevr. Van Hombeeck-Driesen, Fam. Van Looveren-Sannen Freek, Fam. Van Sintruyen-Servaes Albert, Mevr. Vandingelen Maria, Fam. Vandyck-Van Abbenyen, Mevr. Verbanck Mia, Dhr. Verbeeck Frank, Dhr. Verellen Armand, Mevr. Verryt Jeanne, Dhr. Verstraeten Charles, Fam. Vervoort-Verborgt, Dhr. Vigoureux Jean, Dhr. Vleugels Guy, Dhr. Willeme Stijn, Mevr. Wouters Els, Eerwaarde Zusters Annonciaden, Fam. Zwijsen Hugo

Onze familiale leden: Dhr. Alaers Rob, Dhr. Anthierens Willy, Mevr. Backx-Seberechts Ria, Mevr. Baes Marie-Paule, Dhr. Balanck Jan, Mevr. Beenens Carolina, Mevr. Beirnaert Frieda, Fam. Belmans Hugo, Fam. Bertels Frans, Dhr. Beumont Louis, Dhr. Biart Guy, Dhr. Bisschops Remy, Dhr. Buyle Hugo, Fam. Claes-Van Abbenyen, Fam. Coppens-Seghers H., Dhr. Coune Rik, Dhr. De Clercq Leo, Dhr. De Groof Roger, Dhr. De Raedt Michel, Dhr. De Wael Piet, Fam. De Wit - Vaesen, Fam. Descheemaeker, Dhr. Dieltiens Ludo, Dhr. Elaut Alex, Dhr. Everaert André, Fam. Geraedts-Van Overschee P., Mevr. Goos Jeannine, Fam. Gysen-De Cock W., Dhr. Gysen Paul, Dhr. Hikspoors Jan, Dhr. Holthoff Nikolay, Dhr. Huijghebaert Philippe, Mej. Jacobs Rita, Dhr. Kebers Michel, Dhr. Kelders Marc, Dhr. Libens Jo, Mevr. Liekens Maria-Van Hoof, Dhr. Mallentjer Raymond, Fam. Mertens-Bulteel, Dhr. Norree Maurice, Mevr. Peeters Nicole, Mevr. Perck Hanni, Mevr. Philippe Kristien, Mevr. Reynaerts Angele, Dhr. Roelands-Vermeulen, Fam. Santens-Smits, Dhr. Schiltz Ivo, Dhr. Spaenhoven Georges, Fam. Sprengers-Peremans, Mevr. Stevens C., Fam. Thiery-Hubené, Dhr. Van Ael Walter, Fam. Van Beeck Renaat, Fam. Van Bouwel-De Schepper W., Dhr. Van Bulck Gaston, Fam. Van de Perre-Deboey, Fam. Frans Van den Bogaert-Vercruysse, Mevr. Van den Bosch Monique, Fam. Van der Heyden-Verelst, Fam. Van der Maelen-De Landtsheer, Dhr. Van der Paal Jozef, Dhr. Van der Snickt Dominique, Dhr. Van Dierdoncq Ivan, Mevr. Van Dooren-de Fontenailles Gilles, Fam. Van Geystelen L.& G., Fam. Van Herwegen-Bryssinck L+M, Fam. Van Konnegem Willy, Dhr. Van Riet Adriaan, Mevr. Van Rompuy Magda, Fam. Van Sant-Vermeiren, Z.E.H. Van Tichelen Karl, Mevr. Verbeeck Elisabeth, Dhr. Verellen Kris, Mevr. Verlinden-Lamagie Flora, Fam. Verstrecken Henri, Mevr. Vloeberghs Jacqueline, Dhr. Vreys Walter, Dhr. Waeterschoot-Billion Fons, Dhr. Wolters-Van der Wey Michel, Dhr. Zwijsen Dirk. □

Heemkring Berchem vzw

Zoldermuseum Schaliënhoef

Rooiplein 6 - 2600 Berchem
Domein Park West - La Piazza
1ste verdieping

Het Boeren erf

de verdwenen Berchemse hoeves

26/02/2017 tot 31/05/2017
elke 2de en 4de zondag | 14 tot 17 uur

Toegang: Volwassene (18+): € 2 | 12-18 jaar & 65+: € 1,50 | 6-12 jaar: € 1,00
-6 jaar en heemkringleden: gratis | Groepsbezoek mogelijk

Info: 03 292 51 15 - 03 230 17 51 | museum@heemkundeberchem.be

www.facebook.com/heemkringberchem
Zoek ons op

Een voorsmaakje van de expo?
Scan de QR-code of ga naar:

www.heemkundeberchem.be

ERFGOEDDAG

Zorg
www.erfgoeddag.be

De Familie Nottebohm is sinds 1901 actief in de gezondheidszorg in Antwerpen. Een historische tentoonstelling en een rondleiding tonen hoe het vroeger was en wat er nu leeft. Je ontdekt er meer over de achtergronden en geschiedenis van de organisatie en van de familie Nottebohm.

ZATERDAG 22 APRIL 2017

19.00 uur — **Presentatie: De Duitse Hoek van Antwerpen en Berchem**
Alex Elaut, stadsgids

Een buurt van zomerverblijven (Hof van Biart, Telchmann, ...), kunstenaarswoningen (Nicaise De Keyser en Karel Ooms), industrie (autofabriek Minerva) en Zorg (kinderkribbes, ziekenzorg)

ZONDAG 23 APRIL 2017

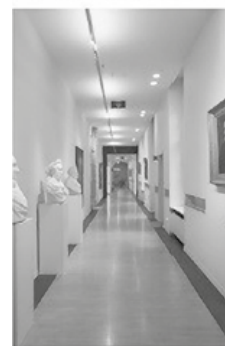
9.30 tot 18.00 uur — **Tentoonstellingen**

- Tentoonstelling Familie Nottebohm, Gezondheidszorg en Antwerpen
- Kunsttentoonstelling Eugénie Nottebohm, eigen werk
- Nottebohm vandaag

om 10.00 en 14.00 uur — **Buurtwandeling rondom Nottebohm en de Biartstraat**
Alex Elaut, stadsgids

Op deze wandeling ontdek je heel wat weetjes over een buurt met heel wat geschiedenis. Van waar komt de naam Wezenberg? Zijn er nog overblijfselen van de beroemde autofabriek Minerva? Waar woonde de kunstschilder Karel Ooms? Op de Jan Van Rijswijcklaan ontdekken we de enige woning van architect Victor Horta in Antwerpen.
Inschrijving gewenst: info@nottebohm.be

14.00 tot 18.00 uur — **Cafetaria van toen met muzikale omlijsting**

Alle activiteiten gaan door bij Nottebohm — Biartstraat 2 - 2018 Antwerpen

Willem Breem op strafbedevaart naar Onze-Lieve-Vrouw te Aken

door Hugo Lambrechts-Augustijns

Op 12 februari 1495 veroordelen de onderschout Balthasar van Ymerseel, de burgemeesters en de schepenen van de stad Antwerpen Willem Breem om een strafbedevaart te ondernemen naar Onze-Lieve-Vrouw te Aken. We geven de hertaling van de akte weer:

“Willem Breem, weerdte ende tavernier by de Raiders onder Berchem, midsdien dat hy boven syne geloofden tanderen tyden den heere ende der stadt gedaen, van nyet meer aldaer bier te tappene, weder tot meer reysen (keren) bier getapt ende gasterie gehouden heeft, ende gedaen heeft, jegens de ordinan(tie) ende bevelen vanden heere ende vander stadt, sal porren (bevelen) bynnen sonneschyne van ter stadt ende vryheyt, ende bynnen den derden dage vuyten mercgraefscap van Antwerpen, ende doen een pelgrimage tonser liever vrouwen tot Aken, ende nade brieve daer aff gesonden, nyet weder inne comen, hy en hebbe certificatie daer aff gesonden ende gegeven den heer 2 ende de stadt eenen ouden schilt, op syn vorste let, ende voordaen en sal hy nyet meer aldaer mogen oft taverne houden, op weder daer aff gecorrigeert te worden.”

(Zie tekst in het Nederlands in bijlage achteraan)

In december 1494 vriest het, want uit Lotharingen vernemen we dat het op de ‘*jour des Ygnoscents*’, de dag van de Onschuldige kinderen (28 december), begint te dooien, waarop er een week lang overvloedige regen zal vallen. De wateren worden bijzonder hoog, waaronder de Moezel. De IJssel staat hoog van circa 4 januari tot 7 februari. Het weer is heel de maand februari onstuimig en nat.¹

1 Jan Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen*, p. 220.

Het zal dus geen sinecure geweest zijn in die periode op stap te moeten gaan.

Strafbedevaarten werden dikwijls opgelegd in combinatie met geld- of steenboeten. Via verdeelsleutels kwamen deze ten goede van de heer (de vorst), de stad of de kerk.²

De Dom van Aken, ook *Aachener Marienkirche* genaamd, is de episcopale kerk van het bisdom Aken en de belangrijkste bezienswaardigheid van Aken. De huidige kathedraal bestaat uit verschillende bouwstijlen, van de vroege middeleeuwen tot de moderne tijd. Het centrale gebouw van de westelijke vleugel, de Karolingische achthoek, was de paleiskapel en het meest belangrijke architectonisch voorbeeld van de Karolingische renaissance. De kathedraal werd door Karel de Grote gebouwd op de plek waar vroeger reeds een Keltisch bronheilighdom en de latere Merovingische reliekenkapel met een klein landgoed van Pepijn de Korte (715-768) stond. De eerste steen werd gelegd in het jaar 795 en de kapel kreeg haar voltooiing in 803. De kapel werd in latere tijden omgeven door een aantal toevoegingen, zoals het gotisch koor dat werd gebouwd tussen 1355 en 1414 en een aantal kapellen. Het complex van de kruisgang vormt het niet-liturgisch centrum van het oude Mariastift. Onze-Lieve-Vrouw is de patrones van de kathedraal.

De troon van Karel de Grote staat in de bovenste omgang van de kapel en hier werd hij in de kerstnacht van het jaar 800 gekroond tot de eerste Europese keizer. Ook 26 andere Duitse koningen en keizers, van Otto I (in 936) tot Ferdinand I (in 1531) ontvingen na de kroning voor het Mariaaltaar de eerste huldigingen van de grootten van het rijk. Karel de Grote stierf op 28 januari 814 en werd op dezelfde dag bijgezet in zijn kapel. Hij werd begraven in een 600 jaar oude kist die van een Romeins kerkhof stamde. Frederick I Barbarossa liet de overgebleven botten van Karel overbrengen in een eikenhouten kist, waarrond de prachtig versierde *Karlsschrein* werd gemaakt.

2 Jan van Herwaarden, *Opgelegde bedevaarten*, p. 316.

Al meer dan 660 jaar komen bedevaarders naar Aken voor de *Heiligtumfahrt* of Heiligdomsvaart. Zij vereren de vier relikwieën die sinds de tijd van Karel de Grote als schat in de Dom worden bewaard. Volgens de overleveringen kreeg Karel de Grote de relikwieën rond het jaar 800 als geschenk uit Jeruzalem. Sinds 1349 worden ze om de zeven jaar aan de gelovigen getoond. De relikwieën in het gouden Mariaschrijn zijn oude stoffen die beroemd zijn als:

1- de tuniek van Maria in de nacht waarin Jezus geboren werd.

Recent onderzoek dateert de jurk tussen 400 en 750 na Christus.

2- de zogenaamde windselen van Jezus waarin Maria haar Kind beschermde.

Gedateerd tussen de vijfde en de eerste helft van de zevende eeuw.

3- de lendendoek van Jezus die Hij aan het kruis droeg.

Een met bloed bevlekte linnen doek.

4- het doek waarop het hoofd van Joannes de Doper werd gelegd na zijn onthoofding.

Een doek van fijn damast, met bloed bevlekt.

Mariaschrijn in de Dom van Aken

Voor de pelgrims die naar Aken komen is de vraag naar de echtheid van de relikwieën niet van betekenis. De vorige Heiligdomsvaart had plaats van 20 tot 29 juni 2014 en er werden 125.000 bedevaarders verwelkomd.

Als de zevenjarige continuïteit vanaf 1349 werd gerespecteerd dan had de laatste Heiligdomsvaart in de vijftiende eeuw plaats in 1496, dus één jaar nadat Willem Breem uit Berchem zich naar Aken begeeft. Misschien schafte hij zich een pelgrimsteken aan, waarop de tuniek van Maria duidelijk herkenbaar is.

pelgrimsteken Aken

Het genadebeeld van Onze-Lieve-Vrouw of 'Maria Aquensis' in de Dom

Niet alleen de vier relieken van de *Heiligtumfahrt* genieten een ruime en eeuwenoude belangstelling, ook het genadebeeld van Onze-Lieve-Vrouw in de Dom trekt veel pelgrims. Het originele eikenhouten beeld dateerde vermoedelijk uit de veertiende eeuw. De stadsbrand van 1656 beschadigde het beeld. Het geredde hoofd en de rechterhand werden verwerkt in het nieuwe beeld uit lindenhout. De as van het verbrande beeld werd in een rugholte geplaatst. In 1987 werd het beeld grondig gerestaureerd.

Genadebeeld van Onze-Lieve-Vrouw in de Dom van Aken

Sinds de vijftiende eeuw is het een traditie om bij speciale gelegenheden de kleding van het beeld te veranderen. Onze-Lieve-Vrouw heeft 41 kledingstukken en meer dan honderd snuisterijen. Een van de oudste en waardevolste schenkingen is de kroon van Margaretha van York uit 1461. Wegens de vele schenkingen wordt Maria in de volksmond “de rijkste vrouw van Aken” genoemd.

Het belang van het miraculeuze beeld wordt aangetoond in de legendes. Volgens de overlevering kwam Gezelinus in 1135 als cisterciënzer lekenbroeder naar de abdij Altenberg. Daar werd hem de zorg voor de schaapskudde van het klooster toevertrouwd, die zich in Alkenrath (een huidig stadsdeel van Leverkusen) bevond. Een engel nam de taak van Gezelinus over, zodat hij een pelgrimstocht naar het miraculeuze beeld in Aken kon maken.

We mogen aannemen dat Willem Breem naar het genadebeeld van ‘Maria Aquensis’ op bedevaart ging.

De écu, in het Nederlands een schild of Franse kroon, was een Franse middeleeuwse munteenheid.

De munt verscheen in 1263 en vertegenwoordigde de waarde van drie Franse ponden of livres.

Écu, van het Latijnse *scutum*, betekent “schild” en de munt werd zo genoemd omdat het ontwerp een schild met een wapen bevatte (zie afbeelding).

écu of gouden schild

De naam *écu* stond in Frankrijk in eerste instantie voor gouden munten. De gouden écu of *écu d'or* van Filips VI van Frankrijk, die in 1337 werd ingevoerd en ook in de Nederlanden in omloop kwam, werd aldaar ook “schild” genoemd. De *écu á la couronne* (1384-1640) werd in de Nederlanden ‘Franse kroon’ genoemd. In Antwerpen werd in 1338 voor de eerste keer het *gouden schild* of *gouden stoel* geslagen.

In Vlaanderen gebeurde dit onder Lodewijk van Nevers en Lodewijk van Male. Ook Philips de Stoute, Jan IV en Philips de Goede lieten deze *écu d'or* slaan, maar toen had hij reeds de naam Philipus Clinckaert gekregen, omdat hij ten gevolge van zijn lager gehalte van 16 karaat zulk een heldere klank gaf.³

Filips VI van Valois

3 Karel Lemmens, *Rekenmunt en courant geld*, pp. 29-30.

“Willem Broom, waard en herbergier bij de ‘*Raiders*’ te Berchem, mits dat hij zijn beloften aan de heer en de stad in vroegere tijden gedaan, om daar geen bier meer te tappen, verschillende keren toch bier tapte en gasten ontving, dit tegen de ordonnantie en de bevelen van de heer en van de stad, (wij hem) zullen bevelen voor zonsopgang uit de stad en binnen de drie dagen uit het markgraafschap van Antwerpen (te vertrekken), en een pelgrimage te ondernemen naar Onze-Lieve-Vrouw te Aken, en daarna zijn (geloofs-)brief te verzenden, hij mag niet weer in (de stad) voordat hij zijn certificaat heeft verzonden en hij de heer twee en de stad een *ouden schild* (zie verwijzing naar de munt) heeft gegeven, op (straf) van zijn voorste lid (van een vinger), voortaan zal hij daar geen herberg meer houden, of daarvoor weer gecorrigeerd (gestraft) worden. □

Bibliografie

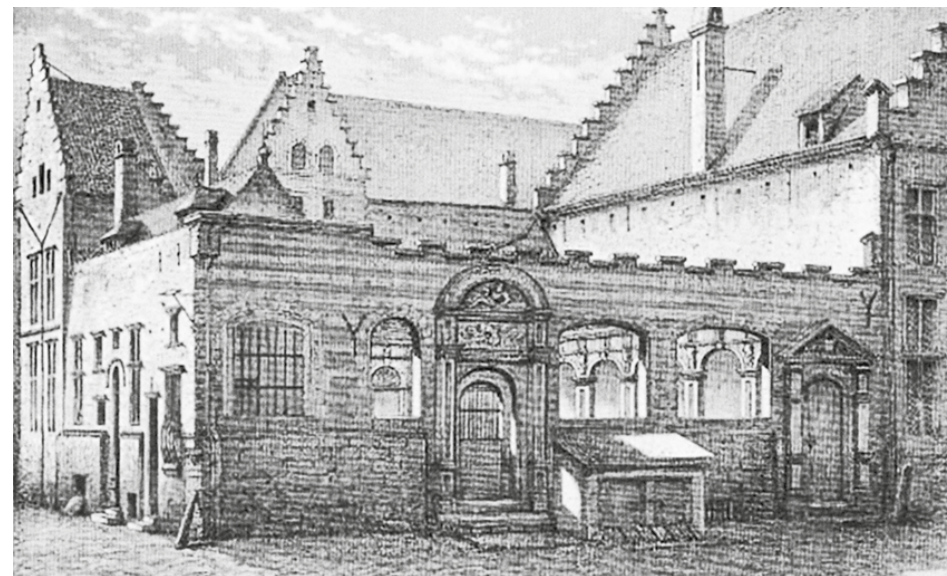
- Buisman, Jan, *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage landen*, deel 2: 1300-1450, Franeker, 1996.
- Göricke, Jutta (red.), *De Dom van Aken. Route Charlemagne Aachen*. 2013.
- Hagen, Ursula, *Die Wallfahrtsmedaillen des Rheinlandes in geschichte und Volksleben*, Köln, 1973.
- Koldewey, Jos, *Geloof & Geluk. Sieraad en Devotie in middeleeuws Vlaanderen*, Arnhem, 2006.
- Lemmens, Karel, *Rekenmunt en courant geld*, in: Jaarboek van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde, 1998.
- Lermen, Birgit en Wynands, Dieter, *Die Aachenfahrt in Geschichte und Literatur*, Aachen, 1986.
- Lingens, Joseph, *Die Marien-Votivkirche in Aachen, ein Denkmal zur Verherrlichung der unbefleckt empfangenen Jungfrau und Gottesmutter Maria*, Aachen, 1870.
- Preising, Dagmar, *Die Aachener Heiligtumfahrt. Bildzeugnisse und Dokumente 1993*, Aachen, 1993.
- Schoenen, Paul, *Dom zu Aachen, Rheinischer Verein für Denkmalpflege und Heimatschutz*, 1958.
- van Beuningen, H.J.E. en Koldewey, A.M., *Heilig en Profaan. 1000 Laatmiddeleeuwse Insignes uit de collectie van H.J.E. van Beuningen*, Rotterdam Papers VIII, Cothen, 1993.
- van Heeringen, R.M., Koldewey, A.M. en Gaalman, A.A.G., *Heiligen uit de modern. In Zeeland gevonden pelgrimstekens*, Clavis kunsthistorische Monografieën deel IV, Utrecht, 1987.
- Van Herwaarden, Jan, *Opgelegde bedevaarten*, Assen-Amsterdam, 1978.
- Vuylsteke, H., *Reis naar Aken in 1881*, Brugge, 1883.
- Wynands, Dieter, *Geschichte der Wallfahrten im Bistum Aachen*, Veröffentlichungen des bischöflichen Diözesanarchivs Aachen, Band 41, Aachen, 1986.

450 jaar Beeldenstorm in Berchem - Deel 3

door Paul Gysen

Bestraffing

Nadat het “*Wonderjaar*”¹ van 1566 voorbij was, bleef de bestraffing niet lang op zich wachten. Voor Willem van Oranje, Marnix van Sint-Aldegonde, de heethoofden en handlangers van de beeldenstorm, kwamen de vervolgingen vanaf 7 april 1567.

De Antwerpse Vierschaar lag binnen de oude burcht, op de hoek van de Mattenstraat en de Zakstraat vlakbij het Steen. Vanaf 1499 behoorde dit tot het koor van de Sint-Walburgiskerk die op het Burchtplein stond. De zitting gebeurde in open lucht. Een afdakje beschermde de rechters tegen de regen. Er was ook een overdekte raadkamer waar de wethouders zich terugtrokken om het vonnis te vellen. Aan de kant van de Mattenstraat telde men 2 deuren, 1 voor de beschuldigde en 1 van de woning van de portier. In de Zakstraat waren 2 grotere deuren voor het publiek en voor de schepenen. De laatste resten van het gebouw werden opgeruimd in 1847.

¹ Wonderjaar: 1566 was een jaar met een snelle opeenvolging van dramatische en belangrijke gebeurtenissen. Hierdoor was het volgens de eigentijdse schrijvers een “wonderbaarlijk” jaar.

Er zou bestraft worden, dat was zeker!... Verdachten bij wie er zilverwerk, dat uit de kerken ontvreemd was, aangetroffen werd, werden aangehouden. Op 17 april 1567 verschenen een aantal inwoners voor de Antwerpse Vierschaar² en getuigden dat “ze nooit gezien hadden dat Willem van Groesbeke, oud schoenmaker thans gevangen zittende op ‘t Steen³, eenig sermoon van Calvinisten of Martinisten⁴, of eenige onbehoorlijke predicatie zou hebben bijgewoond”. Er was hem ten laste gelegd dat hij deel zou genomen hebben aan de beeldenstorm van Ter Siecken en Berchem-kerk. Hier waren echter geen bewijzen voor.

Alva

Koning Filips II wilde de orde in de Nederlanden herstellen en de Beeldenstormers bestraffen, en zond daarom Fernando Álvarez de Toledo, Hertog van Alva naar de Nederlanden in mei 1567 met een leger van 10 000 man en onbeperkte bevoegdheid om orde op zaken te stellen. Van de Spaanse koning kreeg hij drie opdrachten mee: “het instellen van nieuwe Nederlandse bisdommen, het doorvoeren van de besluiten van het Concilie van Trente en het bestraffen van de Beeldenbrekers (Beeldenstormers)”.

Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel
3de hertog van Alba
(°29/10/1507 – †11/12/1582)

2 Vierschaar: Een vierschaar is het gerechtelijk bestuur van een plaatselijk gebied in de gewesten van de Lage Landen tijdens de middeleeuwen en het ancien régime. Enerzijds komt de term “vierschaar” mogelijk van de vier ‘geschoren’ (gespannen) touwen waartussen de rechtspraak plaatsvond; anderzijds is de term mogelijk gebaseerd op het woord ‘scrane’, later ‘scarne’ dat bank betekent. Het ging hier om 4 banken, gerangschikt in een vierkant, oorspronkelijk bestemd voor de schout, de rechters, de klager en de beklaagde. Het was een gebouw met 4 muren en open dak (de rechtzittingen moesten volgens oud Germaans gebruik in open lucht plaatsvinden).

3 ‘t Steen: Het Steen werd in Antwerpen gebruikt als zetel voor de Vierschaar. Van 1303 tot 1823 werd het gebouw als gevangenis gebruikt.

4 Martinisten: verwijst naar volgers van Maarten Luther. Tegenwoordig gebruiken we Lutheranen i.p.v. Martinisten.

Volgens een anekdote had Alva tegen Filips II gezegd dat hij maximaal zes maanden nodig zou hebben om de opstand neer te slaan en dat er “*enkel wat koppen moesten rollen*”. Aanvankelijk was Alva alleen aangesteld als ‘probleemoplosser’, maar de zittende landvoogdes Margaretha van Parma was zo ontzet door zijn hardhandige optreden, dat zij in september aftrad en terugkeerde naar Italië. Alva volgde haar toen op als landvoogd.

Bloedraad

Vrijwel direct na zijn aankomst in Brussel richtte Alva de **Raad van Beroerten**⁵ op, die in de volksmond al snel bekend stond als “**de bloedraad**” omwille van het grote aantal uitgesproken doodsvonnissen.

“Afbeeldinge van de Spaansche bloedraad in den jaere 1567 door den hartog van Alva aangesteld” (1679) - Jan Luyken (1649-1712) - Collectie Amsterdam Museum

5 Beroerten: onlusten

De Raad van Beroerten (*Frans: Conseil des Troubles*) was in de Nederlanden een afsplitsing van de Geheime Raad en de Grote Raad. De Raad van Beroerten werd ingesteld in 1567 en opgeheven in 1576.

De Raad van Beroerten was een bijzondere rechtbank, ingesteld op 20 september 1567 door de hertog van Alva namens koning Filips II.

De Raad had tot doel iedereen te vonnissen die op een of andere manier had deelgenomen aan de troebelen van 1566-1567 die waren uitgelopen in de beeldenstorm. De Raad was wettig, de koning had het recht om hoogverraad en wat daaronder viel, door een speciale rechtbank te laten beoordelen. Bij de vonnissen van de Raad, die op degelijk onderzoek berustten, stond vooral het belang van de koning voorop. Op privileges werd bij het vonnissen niet gelet.

“Prins van Oranje vertrekt vanuit Antwerpen naar Duitsland, 1567”

anoniem, naar Frans Hogenberg, 1613 - 1615 - Rijksmuseum Nederland (Public Domain)

Veel van de rechters waren katholieke Nederlanders en enkele Spanjaarden, waaronder Juan de Vargas en Ludovicus del Rio. Naast de gehate laatstgenoemde was van de Nederlanders de procureur-generaal van de Raad van Vlaanderen, Jacob Hessels⁶, het beruchtst.

De Raad van Beroerten was met een staf van 170 man (in 1569) naar de maatstaven van die tijd erg efficiënt. De instelling ervan deed veel edelen, onder wie Willem van Oranje, op de vlucht slaan naar Duitsland of Engeland.

Anderen, zoals graaf Lamoraal van Egmont, bleven en boden hun diensten aan bij de nieuwe landvoogd. Deze achterblijvers werden echter bijna allemaal gevangengenomen op verdenking van verraad. Tijdens de vijf jaar van Alva's bewind zijn in totaal zo'n circa 1073 mensen door de Raad van Beroerten ter dood veroordeeld en geëxecuteerd. Ook werden er circa 11130 mensen verbannen.

De doodvonnissen die door de Raad werden uitgesproken gingen gepaard met verbeurdverklaring van geld en goederen, die ten goede kwamen aan de schatkist van de Spaanse Nederlanden. Vele veroordeelden waren aangebracht door zogenaamde 'zevenstuiverslieden', door Alva ingehuurdde spionnen die voor een aangifte zeven stuivers ontvingen. Het aantal slachtoffers werd in de 16e eeuw sterk overdreven. Van represailles tegen de familie van de veroordeelden was geen sprake. Na Alva's vertrek uit de Nederlanden in december 1573 sprak de Raad geen doodvonnissen meer uit.

De Raad van State verklaarde de Raad van Beroerten op 14 mei 1576 officieel voor opgeheven. Enige leden zijn op grond van hun lidmaatschap tijdelijk gevangengezet. De archieven van de Raad werden krachtens de Pacificatie van Gent grotendeels vernietigd. In het Rijksarchief te Brussel kun je deze echter nog altijd raadplegen.

⁶ Jacob Hessels (Nieuwkerke, 1506 - Gent, 4 oktober 1578), heer van der Camere, was een rechter in het graafschap Vlaanderen. Hessels werd in 1554 procureur-generaal van de Raad van Vlaanderen. Toen de hertog van Alva de Bloedraad, ook wel Raad van Beroerten oprichtte in 1567, werd Hessels een der leden. Hij stelde in 1568 de doodvonnissen op tegen de graven van Egmont en Horne. In 1576 liet hij in Gent nog zes anabaptisten terechtstellen. Hessels werd op 4 oktober 1578, tijdens het calvinistisch bewind te Gent, zelf terechtgesteld door ophanging door de aanhangers van de Gentse Republiek, wegens zijn lidmaatschap van de Raad van Beroerten

Onthoofding van Egmont en Horne

De onthoofding van Egmont en Horne vond plaats op 5 juni 1568 op de Grote Markt van Brussel. De executie van deze twee vooraanstaande edellieden wordt vaak beschouwd als het definitieve sein voor de gewapende Nederlandse Opstand.

Lamoraal I van Gavere, graaf van Egmont (of Egmond) (°Elzele, 18 november 1522 - †Brussel, 5 juni 1568) en Filips II van Montmorency, graaf

van Horne (of Hoorne) (°Deinze, 1524 - †Brussel, 5 juni 1568), behoorden samen met onder andere Willem van Oranje tot de kopstukken van het protest tegen het beleid van kardinaal Antoine Perrenot Granvelle, bisschop van Atrecht, die de inquisitie invoerde in de Zeventien Provinciën.

Bij de aankomst van de nieuwe landvoogd Alva ontvluchtte Willem van Oranje hierop Brussel, Egmont en Horne besloten dat niet te

Links: Lamoraal van Gavere, graaf van Egmont
Rechts: Filips II van Montmorency, graaf van Horne

doen. Alva liet hen vrijwel direct na zijn aankomst, op 9 september 1567, arresteren. Dit geschiedde met een vals voorwendsel. De landvoogd had hen gevraagd om bij een maaltijd over de situatie te praten. Direct na hun arrestatie werden ze naar Gent overgebracht en in het Spanjaardenkasteel opgesloten.

Zij werden in december 1567 wegens hoogverraad voor de Raad van Beroerten gebracht. Hoewel beiden tot het einde toe katholiek bleven en trouw aan de Spaanse koning, werden zij ter dood veroordeeld, ondanks het inroepen van hun staat van dienst en hun onschendbaarheid als Vliesridders en de vele protesten van andere edelen.

Op 23 mei 1568 vond de slag bij Heiligerlee plaats, waarbij de koningsgezinde stadhouder graaf Jan van Ligne verslagen werd. Alva liet als represaille meteen 18 edelen onthoofden op de Grote Markt van Brussel.

Op 3 juni 1568 werden ook Egmont en Horne van Gent naar Brussel teruggebracht en opgesloten in het Broodhuis. Op 4 juni tekende Alva het doodvonnis. In de motivering vormden hun steun aan het Eedverbond der Edelen en de bouwtoelating voor een calvinistisch gebedshuis buiten de muren van Doornik de hoofdpunten.

Op 5 juni 1568 werden beide vrienden kort na elkaar onthoofd op de Grote Markt van Brussel. Hun dood leidde tot grote protesten onder de bevolking. Willem van Oranje had daar ook bij moeten zijn, maar omdat hij tijdig gevlucht was, was hij eraan ontkomen.

De doodvonnissen waren opgesteld door Jacob Hessels, procureur-generaal in de Raad van Vlaanderen, die tien jaar later zelf, tijdens de Gentse Republiek ook terechtgesteld werd (door ophanging).

Hendrik van Brederode werd bij verstek gevonnist in 1568, maar was toen reeds in ballingschap overleden.

Zijn tegenstander Willem van Oranje, die veel bezittingen had in de Nederlanden, was volledig tegen Filips' politiek. Hoewel hij vanuit Slot Dillenburg in Duitsland aan Alva zijn diensten aanbood, viel op 16 december 1567 in de Raad van Beroerten het besluit om ook Willem te vervolgen.

De dagvaarding werd in januari 1568 openbaar gemaakt. Willem van Oranje's 12-jarige zoon Filips Willem die in Leuven gebleven was, werd naar Spanje afgevoerd om daar een degelijke katholieke opleiding te krijgen en al de bezittingen van de Prins van Oranje in de Nederlanden werden verbeurd verklaard.

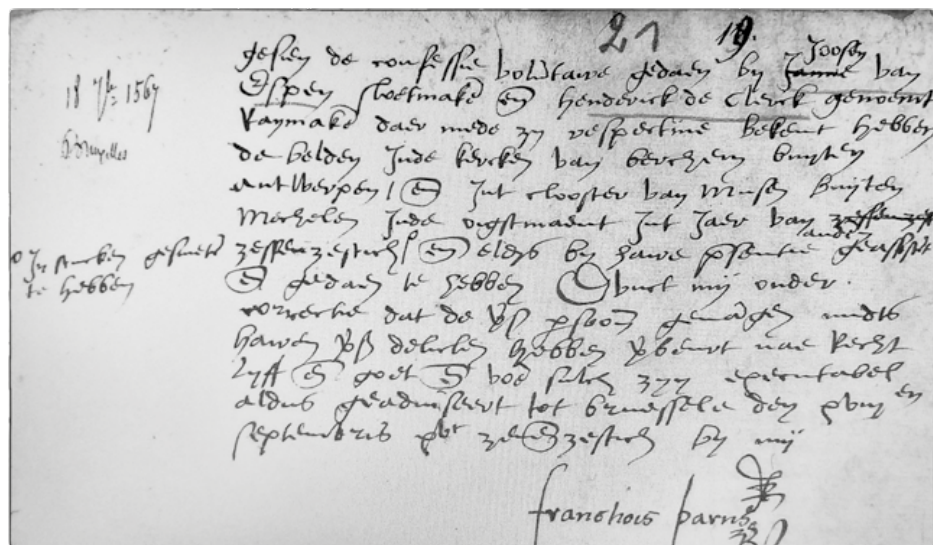
Hij begon daarop vanuit Slot Dillenburg in Duitsland (net als de Nederlanden deel van het Heilige Roomse Rijk maar buiten de invloedssfeer van Filips II) met het aanwerven van troepen en nam de wapens op tegen de hertog van Alva, de vertegenwoordiger van de koning. Deze opstand werd het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Niet alleen de edelen en protestanten moesten niets van Alva hebben, ook onder de katholieken was de sympathie voor de IJzeren Hertog niet groot.

Bestrafing van de Berchemse Beeldenstorm

Dankzij recente contacten met de Nederlandse historicus **Sander Wassing**, woonachtig in Utrecht en als conservator verbonden aan de Stichting Historisch Museum Hazerswoude. Hij maakte enkele jaren geleden zijn scriptie over Alva's Raad van Beroerten. De verslagen van ongeveer 170 commissarissen die namens Alva's Raad van Beroerten actief in steden en

dorpen overal in de Nederlanden waren de basis voor de vonnissen van de 'Bloedraad' en worden grotendeels bewaard in het Algemeen Rijksarchief Brussel. Hij is daar geweest voor zijn onderzoek en heeft dit zeer omvangrijke archief kunnen fotograferen.

Zo bezorgde hij ons een foto van een vonnis van twee beeldenbrekers (gedateerd september 1567) die beiden een bekentenis aflegden: zij waren actief als beeldenstormers in de kerk van Berchem en in een klooster buiten Mechelen. Pakken we het werk van historicus A.L.E. Verheyden *"Le Conseil des Troubles. Liste des condamnées (Brussel 1961)"* erbij dan vernemen we dat de genoemde slotenmaker Joosen van Espen afkomstig was uit Brussel. Ook Hendrick de Clerck was afkomstig uit Brussel.

In de eerste twee zinnen van dit vonnis staat:

'gesien de confessie gedaen by Joosen van Espen sloetmaecker(en)de Hendrick de Clerck genoempt Raymake(r) daer mede zy respective bekent hebben de beelden inde kercken van Berchem buyten Antwerpen en(de) int clooster van Musen buijten Mechelen in stucken gesmeten te hebben'.

We leren hieruit dat de kerk in Berchem is aangevallen door zowel lieden uit Antwerpen, maar ook door mensen van buiten de stad die speciaal voor dit doel naar de Scheldestad zijn gekomen. Ongetwijfeld valt deze geschiedenis ook voor Berchem nog veel verder uit te diepen. □

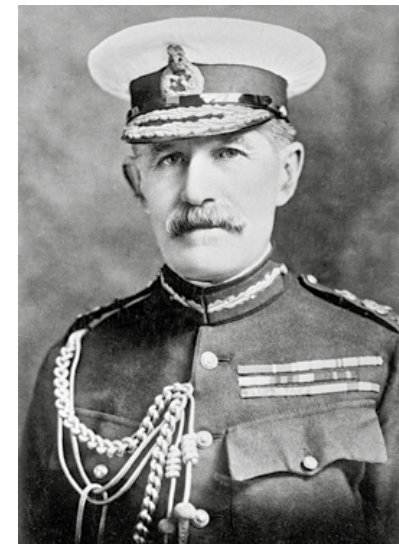
Groote Oorlog

"De Groote Oorlog" - geschiedkundig (deel 9)

door Walter Gysen

De Slag aan de Marne

Na de gevechten aan de Belgisch-Franse grenzen (zie deel 8 – gevechten rond Bergen en Charleroi) gaf de Franse bevelhebber Joffre het bevel tot terugtrekking op Frans grondgebied. De Duitsers volgden maar de Franse vestingsteden Maubeuge en Verdun hielden stand. De terugtocht werd voor de Fransen en Britten geen vlucht want de Duitsers werden regelmatig op afstand gehouden door tegenaanvallen onder meer op 26 augustus 1914 bij Le Cateau, waar de Britten met 4 divisies het opnamen tegen 8 Duitse divisies. De Britten onder generaal Smith-Dorrien konden slechts met de hulp van de eigen artillerie en Franse cavalerie uit de Duitse omsingeling ontkomen. Het kostte de Britten wel 7.812 doden, gewonden en vermisten en 38 verloren kanonnen.

General Sir
Horace Lockwood Smith-Dorrien
(°26 mei 1858 - †12 augustus 1930)

De verlies was groter dan de verliezen die Wellington in 1815 te Waterloo onderging.

Om de Britten na deze strijd een beetje rust te gunnen beval generaal Joffre een Franse tegenaanval.

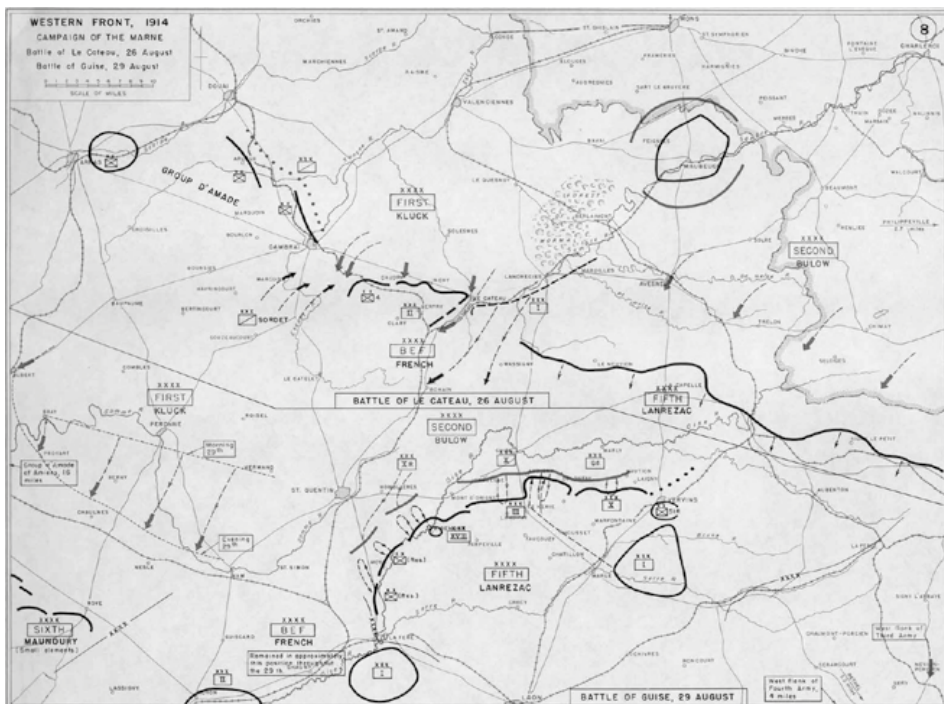
Bij de stad Guise leidde officier Franchet d'Espérey met zijn 1^{se} korps en gesteund door de artillerie 's avonds een tegenaanval en met één slag werd het verloren terrein van die dag heroverd. Nog voor de slag aan de Marne werd deze held aangesteld als bevelhebber van het 5de leger en verving hierdoor generaal Lanrezac. Vanaf die dag gaven de Britten hem de bijnaam *"Desperate Frankie"*.

Louis Félix Marie François
Franchet d'Espérey
(°25 mei 1856 - †3 juli 1942)

Dank zij het behoud van Verdun kon Joffre troepen van zijn rechterflank naar zijn linkerflank per spoor verplaatsen en deze troepen rond de Franse hoofdstad verzamelen. Zo werd een nieuw Frans 6de leger gevormd.

Langs Duitse zijde zag men dankzij de veelvuldige zegebulletins van de Duitse commandanten de toestand zeer rooskleurig in. Zo werden twee korpsen van de westkant naar het oostfront gezonden om de Russische inval in Pruisen te gaan bestrijden. Von Moltke gaf bevel om het oorspronkelijk plan te behouden en zo moest het 1ste leger via een bocht ten westen rond Parijs draaien om de hoofdstad ten zuid-westen aan te vallen. Het 2de Duitse leger zou Parijs aanvallen langs de noord-oostelijke zijde.

Von Kluck, bevelhebber van het 1ste leger legde dat bevel naast zich neer. De omweg rond Parijs zou te veel eisen van zijn troepen die weken aan een stuk in de hitte gemarcheerd hadden. Bovendien waren er veel paarden gestorven door het eten van veel vers groen. Bovendien was zijn linkerflank van zijn leger zeer kwetsbaar. Via luchtverkenning konden de Fransen de bedoeling van de Duitse aanval waarnemen.

Joseph Simon Gallieni
(°24 april 1849 - †27 mei 1916)

De Fransen en Britten konden 36 divisies in de strijd brengen tegen 18 Duitse. Op 6 september 1914 werd von Kluck aangevallen door het Franse 6de leger maar hij sloeg flink terug. Op 7 september zond generaal Galliéni, militair gouverneur van Parijs 3 bataljons ongeveer 2.500 soldaten met 600 Parijse taxi's en autobussen naar het front. Militair gezien was dit niet zo belangrijk maar het psychologisch aspect mocht niet onderschat worden.

Het nieuwe Franse 9de leger van Foch viel op zijn beurt het 2de Duitse leger van von Bülow aan waarbij deze gedwongen werd om ook in het offensief te gaan. Hierdoor ontstond tussen het 1ste en het 2de Duitse leger een kloof van 30 tot 40 km. Hier viel het Britse expeditiekorps en het 5de Frans leger aan om een wig te drijven tussen beide Duitse legers dit er hoogste van de rivier de Marne.

Ferdinand Foch
(°2 oktober 1851 - †20 maart 1929)

Generaal von Bülow was voorzichtig en beval zijn 2de leger een terugtocht naar de Aisne-rivier. Generaal von Kluck kon niet anders dan hem volgen met het 1ste Duitse leger. Opperbevelhebber von Moltke gaf geen bevelen meer en liet het over aan zijn stafofficieren. De geallieerden vielen de Duitsers van 12 tot 16 september 1914 aan de Aisne aan.

Generaal, minister van oorlog, Erich von Falkenhayn kreeg het bevel over de operaties maar Von Moltke werd op zijn plaats gehouden voor de schijn van de overwinning.

De slag aan de Marne betekende het einde van het von Schlieffenplan en de start van een stellingoorlog van 4 jaar die een wereldoorlog werd. □

Erich Georg Anton
von Falkenhayn
(°11 september 1861 – †8 april 1922)

Helmuth Johann Ludwig
von Moltke
(°23 mei 1848 – †17 juni 1916)

Geraadpleegde werken:

14-18 Oorlog in België van Luc De Vos, Tom Simoens, Dave Warnier en Franky Bostyn – uitgeverij Davidsfonds Leuven.

In de volgende teksten over de Eerste Wereldoorlog zullen we meer aandacht schenken aan de strijd geleverd op Belgisch grondgebied. De grote veldslagen op het front zullen kort beschreven worden, net als de strijd in de rest van Europa en elders ter wereld. Het was tenslotte een wereldoorlog.

In de volgende bijlage beschrijven we de val van de vesting Antwerpen en uiteraard onderging ook Berchem de gevolgen van deze droevige periode.

ERFGOEDDAG **Zorg**
www.erfgoeddag.be

**Berchem zorgt
voor Berchem**

ZONDAG 23 APRIL 2017
Zoldermuseum 10-17 uur | GRATIS
Rondleiding om 11u - 13u - 15u | Reservatie verplicht: 03 2925115

Heemkandezondagen
11-18-25 juni 2017

van **GLASNEGATIEF** tot
DIGITALE PRINT

unieke heemkringcollectie met demonstratie

Zoldermuseum 14-17 uur

KOWALCZYK

sanitair - elektriciteit - verwarming - ventilatie

+32(0)476 686 817

Koffiebranderij- thee
confiserie - delikatessen
doopsuiker

Helios
DE LUCA

Statiestraat 13
2600 Berchem
03/239.24.54

www.heliosberchem.be